

**ГЕНЕРАЦИОННА ДИНАМИКА И БИОЛОГИЧНО-ВЪЗРАСТОВИ
ФАКТОРИ В БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИКА
(1989 – 2006)**

Калоян Емилов Методиев

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за
присъждане на образователна и научна степен
"ДОКТОР"**

**Професионално направление: 3.3 Политически науки
Научна специалност: Политология / шифър 05.11.02**

Научен консултант: доц.д-р Васил Пенев

Рецензенти:

- 1. проф. дфн. Петър-Емил Митев**
- 2. доц. д-р Мария Пиргова**

**София
2011**

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Обща информация.....	2
Съдържание на дисертацията.....	3
Цел, задачи, предмет на изследване, хипотеза, методология.....	4
Глава първа	6
Глава втора	12
Глава трета	20
Заключение.....	24
Справка за научните и научно-приложни приноси в дисертацията	25
Списък на научните публикации на автора.....	25

Дисертационният труд съдържа 351 страници. От тях: Библиография – 22 страници, Приложения – 8 страници, Таблици – 4 страници.

Дисертацията е структурирана в Увод, 3 (три) глави и Заключение. Библиографията обхваща: на кирилица – 288 заглавия, на латиница – 38 заглавия, както и периодични издания от изследвания период, официални протоколи от различни институции, устави на политически партии, социологически изследвания, конституциите на източноевропейските страни, политически програми и други.

Докторантът е зачислен на самостоятелна подготовка към катедра „Политология” на 12 юли 2009 година.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от научно звено, формирано от хабилитирани специалисти от катедра „Политология”.

Философски факултет, на свое заседание определи състава на научното жури:

доц. д-р Мария Пиргова
Проф. дфн. Петър-Емил Митев
Проф. дин. Димитър Луджев
Проф. д-р Петър Балкански
Доц. д-р Васил Пенев

Защитата на дисертационната работа ще се състои на 14 септември от 17.00 часа в зала 300, катедра „Политология” на СУ „Св. Климент Охридски”.

Материалите по защитата са публикувани в интернет на страницата на СУ“Св. Климент Охридски” и са на разположение на интересувашите се в канцеларията на катедра „Политология”, Философски факултет.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

УВОД, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	3
ГЛАВА I. ИЗ ИСТОРИЯТА И ТЕОРИЯТА НА ПРОБЛЕМА	12
1. ИСТОРИЧЕСКИ ФРАГМЕНТИ.....	13
2. ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ПОНЯТИЯТА.....	34
3. БЪЛГАРСКИЯТ ПРЕХОД И ГЕНЕРАЦИОННИТЕ ОТНОШЕНИЯ (ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИ, ДЕМОГРАФСКИ И СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ).....	80
4. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ АСПЕКТИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД (1990 – 2009)....	89
ГЛАВА II. ГЕНЕРАЦИОННА ДИНАМИКА В БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИКА (1985 - 2010)	112
1. ПЪТЯТ КЪМ 10 НОЕМВРИ.....	111
2. ТЕХНОКРАТИТЕ НА ВЛАСТ.....	127
3. ВЕТЕРАНИТЕ ОТНОВО В ПОЛИТИКАТА	149
4. ЛИДЕРСТВОТО НА ПРЕХОДА.....	194
5. ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПЕНСИОНЕРИ.....	257
ГЛАВА III. МЛАДИТЕ В ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЦЕСИ НА ПРЕХОДНОТО ВРЕМЕ	269
1. МЛАДЕЖТА В НАВЕЧЕРИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ.....	269
2. МЛАДЕЖКОТО ПОЛИТИЧЕСКО УЧАСТИЕ.....	285
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	315
ПРИЛОЖЕНИЯ	319
БИБЛИОГРАФИЯ	327

УВОД, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В увода се обосновава актуалността на поставения за решаване проблем. Представени са научните приноси на български учени работили в отделни аспекти на разглежданата проблематика. Авторът определя нов клон на политологията, който да има за цел да обедини генерационните и възрастови проблеми в политиката – генерационна или възрастова политология. Резултатите, изводите и данните от настоящето изследване биха могли да послужат на политолози и политици за теоретичните и чисто практически цели в тяхната изследователска и всекидневна работа. Според автора отчитането на възрастовите и генерационни отношения е допълнително условие за по-доброто разбиране на политиката и осъществяването на нейните основни цели и задачи.

Предмет на дисертационния анализ са генерационната динамика и биологично-възрастовите фактори в българската политика по време на българския преход от оставката на последния комунистически лидер Тодор Живков до влизането на страната в Европейския съюз.

Исходна хипотеза в изследването е, че генерационните и биологично-възрастови фактори са изключително важни за конструирането на преходния политически процес, в определени негови моменти дори определящи.

На основата на хипотезата се изгражда и **основната цел**, а именно да се изследва доколко генерационният ритъм и биологичната възраст са фактори в политическия живот на страната в разглеждания период. Това включва и начина по който политикобиологичните групи и възрастта на лидерите определят развитието на трансформационния процес.

Постигането на тази цел минава през решаването на няколко основни задачи.

На първо място следва да се направи преглед на поставените въпроси в историята на политическите идеи от Древността до наши дни.

Задача на настоящия труд е да очертае и понятията, които свързват политика и възраст, определят специфични взаимоотношения и характеризират възрастовите групи, техните специфични нагласи и действия.

Важно условие за успеха на подобно начинание е и улавянето на тенденциите непосредствено отпреди началото на прехода

Задача на настоящата работа е и търсенето на отговор на въпроса как става смяната на поколенията в политиката у нас? Доколко рационална е смяната на политическите лидери и групи в политическия живот на прехода?

Изследването включва и анализ на основните политически институции във възрастов аспект – парламент, министерски съвет, президентска институция.

Систематизирането и анализът на проблема за възстановяването на т.нар. исторически партии в биологично-възрастов и поколенски контекст също е разгледано поради съществената роля, която те играят в процеса на изграждане на демократичната система.

Политическите процеси могат да се разгледат по-задълбочено, по-детайлно и по-прецизно чрез анализ на личностните особености на политическите лидери.

Друг особено важен проблем е свързан с ролята на младите в събитията от 1990/91 и началото на 1997 година.

Особено внимание залужават и въпросите за развитието на младежките политически организации, институционалната политиката на държавата към младежта, Националният младежки съвет.

Своеобразна подцел на дисертационния труд е опитът чрез сравнения, търсене на аналогии и открояване на общи тенденции да се минимизира ефекта от една политическа несправедливост – постоянно разделяне по време на изследвания период на бившите източноевропейски страни на Ossi (бивши жители на ГДР), Вишеградска група (Полша, Чехия, Словакия, Унгария) и Балкански страни (България и Румъния).

Методология и времеви рамки

В изследваната тема са използвани различни методи от инструментариума на политическата наука – анализ (първичен и вторичен), наблюдение, интервюта, изчисление на средновъзрастови стойности, сравнение, медиен мониторинг, контент анализ.

Богата информация на базата на която да се систематизира и структурира темата може да се намери в историята на политическите идеи, в редица политически изследвания, официални документи, социологически проучвания, документи на политически партии, медии, демографски, антропологически и психологически разработки, мемоарна и философска литература, исторически монографии.

В изследването, наред с официалните документи и научна литература като източник на информация, е използвана по-голяма част от мемоарната литература за този период.

Специално за работата са проведени 41 дълбочинни интервюта с участници в политическите процеси на прехода.

Времеви рамки на настоящето изследване го ограничават до времето на българския преход – от свалянето на първия партиен и държавен ръководител Тодор Живков през 1989 г. до приемането на страната за пълноправен член на Европейския съюз на 1 януари 2007 година. Подобно ограничение не изключва маркирането на заложили политическите и социални тенденции, както и анализ на поколения и отделни лидери от предходното десетилетие, които осъществяват началните промени, предпоставят особеностите и продължават да играят роля по време на преходния период. За сравнение са включени и първите постпреходни години, както и Народно събрание и правителство на страната от това време.

ГЛАВА I. ИЗ ИСТОРИЯТА И ТЕОРИЯТА НА ПРОБЛЕМА

В първа глава е направен обзор на теоретичните и исторически аспекти в политиката и взаимодействието ми с разглежданата проблематика. Тази част започва с кратък увод и продължава с изследване на някои преломни епохи в които възрастта и поколенията имат осезаема роля – Френската революция, Национално освободителните борби през българското Възраждане, Университетската криза от 1907 година, съпротивителното движение в България по време на Втората световна война, тоталитарните режими и младежта, младежкият бунт на Запад през 1968, режимът на червените кхмери, Пражката пролет. Налага се изводът, че младите са авангард в тези процеси. Представителите на акмето и третата възраст техни идеолози.

Разгледани са и възрастовите ограничения за участие в политиката – устава на политически партии, конституциите на всички източноевропейски и экс-съветски страни, закони.

Определени са понятията използвани от автора в дисертационния труд. На първо място биологичните, психологически и социални особености характерни за всяка възраст, етапите на човешкия живот, актът на пенсионирането, новите възможности на съвременното през отделните възрастови групи, възрастта в съвременната политика.

Тук са разгледани и идеите на някои важни автори от историята на политическите идеи – Сократ, Платон, Аристотел, Макиавели, утопистите (Мор, Кампанела, Бейкън),

Томас Хобс, Джон Лок, Едмънд Бърк, идеолозите на анархизма (Прудон, Бакунин, Кропоткин), Маркс, Троцки, Ленин.

Сред понятията специално внимание е поставено върху: ювентизация, геронтокрация, геронтизация, патернализъм, акме, ейджизъм, политическа социализация, акселерация, поколение (анализирани са идеите на Ферари, Пиндер, Дилтай, Манхайм, Ортега-и-Гасет), генерационни отношения, поколенска динамика, механизъм за смяна на поколения и лидери в политиката.

Авторовото определение за политическо поколение е: група индивиди, които са на близка биологична възраст, в рамките на 10-12 години, като жените най-често са по-млади от мъжете, живеят на определена територия, имат сходни социализация и биографични моменти (преживели са общи исторически събития), заемат определени постове в управлението или дадена политическа организация, поддържат отношения помежду си (независимо положителни или отрицателни) и осъществяват дейност в едно и също историческо време.

В тази част е изведена авторовата типология за възрастово-визионерски групи в политиката. Три големи групи: *ювенто-визионерска, геронто-визионерска и акме-визионерска*. Всяка с по три подгрупи:

Три младежки – *ювентоскептицизъм, ювентопозитивизъм, ювентореализъм*

Три старчески – *геронтоскептицизъм, геронтопозитивизъм, геронтореализъм*

Три зрели – *акмескептицизъм, акмепозитивизъм, акмереализъм.*

За целите на настоящето изследване е въведена една формула, която да способства за по-добрата оценка и анализ на политическите лидери. Взимането на политически решения и предприемането на действия е равно на характеровите особености плюс контекста (духа) на времето плюс биологичната възраст.

В част трета са разгледани генерационните и възрастови аспекти на българския преход в неговите политически, демографски и социално-икономически измерения. Направено е сравнение между положението на младежта и старите хора в България и развитите страни. Разгледан е случаят Неделчо Беров, като най-яркия пример за политически ейджизъм по време на прехода.

В четвърта част на първа глава е направен институционален анализ на средновъзрастовите стойности на правителствата, парламента и президентската институция по време на българския преход. Като работен модел, с цел сравнение между различните преходни институции във биологично-възрастов план, е приета стъпката от 10 години за всяко поколение. За начална дата е взета десетичната година, а

за крайна деветата на всяко десетилетие от столетието. Пример: родените през 50-те години са всички родени между 1950 и 1959 година включително.

Средновъзрастовите стойности са получени посредством метод на изчисление, като общия сбор на възрастта на даден колективен орган се дели на броя на съставляващите го членове. Чрез сравняване на получените стойности се вижда влиянието на фактора възраст във времето на трансформация и така се допълват характеристиките на съответните институции и техните ръководители. Всички изчисления са правени на база на официални документи, най-вече официалните протоколи на Централната изборителна комисия (ЦИК), политически енциклопедии, справочници, както и информации в пресата.

Българските правителства (1990 – 2009)

По време на българския преход, от февруари 1990 до влизането на страната в Европейския съюз на 1 януари 2007 година, България се управлява точно от 11 правителства и 10 различни министър-председатели. Ясно личи тенденцията на рязко подмладяване от началото на прехода. За две години средната възраст пада с 6.64 години (от Луканов до Димитров). От този момент нататък средновъзрастовите стойности трайно слизат под границата от 50 години и се позиционират в диапазона от 44.94 (Сакскобурготски) до 49.93 (Беров).

Възрастовите стойности на българските премиери варират в много по-голяма степен в сравнение със средновъзрастовите показатели на правителствата, както се вижда от графиката.

Данните показват, че изтласкването на едно поколение от друго, на ниво министерски съвет, става чрез постепенно намаляване на броя на неговите представители, докато напълно спрат да се срещат сред имената на министрите в дадено правителство. Така, докато в началото на преходния процес, в правителствата се срещат представители на родените през 10-те и 20-те години на XX в. към края имената им вече липсват сред тези на членовете на Министерския съвет. Процесът продължава с постепенното изтласкване на поколението на родените през 30-те години и осезаемо намаляване на броя на родените през 40-те години на XX в. Паралелно върви процес на навлизане на нови поколения. Така от малцинство родените през 50-те години се превръщат в мнозинство сред политиците на българския преход и след тях постепенно идва следващата генерация на родените през 60-те години, като броя им нараства чувствително непосредствено преди влизането на страната в Европейския съюз.

Изводът, който може да се направи е, че оперативното политическо управление на страната (министерски съвет), по времето на българския преход, е доминирано от родени в края на 40-те и през 50-те години на миналия век.

Поколенската ножица в българските правителства обикновено е разтворена в разстояние от около 30 години. Тя обхваща средно късните 30 до началото на 60-те биологични години от живота на човека. Отчетливата тенденция е голямото мнозинство министри да встъпват в длъжност около средата на 40-те и началото на 50 годишната си биологична възраст. В двата края, като малцинство са представители на късните 30 и ранните 60 биологични години. По-скоро, като изключение се срещат имената на представители над 65 годишна възраст и такива около 30-тата си година. Средната възраст на членовете на правителствата при тяхното съставяне у нас в периода 1990 – 2005 година е **48.56 години**.

Анализът на данните показва, че в първите преходни години имаме ясно изразена тенденция към подмладяване на съставите на българските правителства. Постепенно след това се достига до една стабилност във възрастово отношение. Изводът е, че устойчивостта се постига чрез възрастов управленски баланс при който средните стойности варират около средата на 40-те биологични години на министрите. Политическото акме като теоритично понятие и връх в управленските възможности намира реално приложение при българските кабинети от времето на прехода.

БЪЛГАРСКИЯТ ПАРЛАМЕНТ (1990 – 2009)

Ръководство на парламента (1990-2009)

Тенденцията за времето на прехода ясно показва изтласкване на поколението на родените през 10-те и 20-те години на ХХ век от страна на тези родени през 30-те и 40-те години. Това е процес и на плавно навлизане на генерацията на родените през 50-те години на миналия век в ръководството на парламента. В сравнение с българските правителства по време на преходните процес тук няма нито един представител на родените през 60-те и 70-те години.

Данните недвусмислено показват, че ръководствата на българските парламенти по време на прехода са съставени изключително от хора от 50 до 70 годишна биологична възраст. Доминиращо е търсенето на авторитет, зрялост и опит, които са отличителни черти на акмето и старостта. В случаи, когато имаме членове на

ръководството под 50 и над 70 години става въпрос за изключения. Втората голяма разлика, при съпоставка със съставите на правителствата е, че тук наблюдаваме устойчивост на смяната на поколения. Тази устойчивост се изразява в постепенна смяна на поколенията в ръководството на парламентарната институция. Поколенията се градираат, докато при кабинетите има резки смени в една или друга посока.

Изводът, който може да се направи е, че ръководствата на парламентарната институция са едно поколение по-възрастни в сравнение с това на българските правителства. Парламентарната институция се отличава с устойчивост и плавна смяна на поколенията, като водещи тук са зрелостта и стабилността. Липсва динамиката на генерационните смени, която съществува при преходните български правителства. Тук тенденцията за подмладяване на политическия елит на прехода присъства, но не е така ярко изразена.

Съставите на народните събрания във възрастов аспект

При съпоставка на получените данни се вижда, че най-възрастният парламент за времето на прехода е Великото народно събрание от 1990 година. Това се дължи основно на представителите на историческите партии и най-вече на представителите на БЗНС „Никола Петков”. Най-младото е наследилото го 36 ОНС. То е единственото, което преминава границата под 45 години. Интересен факт е, че първият и последният преходен парламент са с най-висока средна възраст. Сравнението с българските правителства показва, че съставите на парламентите са с една до две години по-млади от тези на правителствата. Единственото изключение е това на кабинета оглавяван от Симеон Сакскобурготски, където като цяло, членовете на кабинета са по-млади от депутатите.

Разпределението на депутатите по възрастови групи откроява няколко закономерности. На първо място след VII ВНС, където мнозинството народни представители са 50-59 годишни, наблюдаваме устойчива тенденция най-голямата група народни представители да са между 40-49 години. Те доминират особено отчетливо в 37, 38, 39, 40 и 41 НС.

Втората по брой възрастова група се променя след 2001 година. Дотогава най-многобройни са народните избраници на възраст 30-39 години, а след това са изместени от 50-59 годишните. При всички обикновени народни събрания средно около 20 депутата са на възраст 60-69 години.

Депутатите до 29 години и тези над 70 са малобройни, като при последните тенденции, след VII-то Велико народно събрание, е към постепенно изчезване от парламентарния живот на страната. Огромното мнозинство депутати са между 30 и 60 годишна възраст.

Изводът, който може да се направи е, че за времето на прехода в парламентарната институция се наблюдава подмладяване на съставите ѝ спрямо тоталитарния период на управление в страната. Народните събрания възрастово са доминирани от депутати в техните 40 биологични години.

По време на прехода нито един доайен на парламента не е излъчен от левицата, въпреки че парламентарните ѝ групи винаги са с най-високата средна възраст.

Възрастово разпределение по парламентарни групи (1990 – 2009)

Правят впечатление няколко отчетливи тенденции. При първото посттоталитарно Народно събрание средните стойности във възрастов аспект са все още на високи нива, макар и по-ниски в сравнение с предходните парламенти. При 36 НС се наблюдава подмладяване на съставите на всички парламентарни групи, респективно на самата парламентарна институция. Дефакто през 1991 г. има обновяване на съществуващия и създаване на нов парламентарен елит. След 1991 година при БСП, ДПС и СДС се забелязва трайна тенденция на плавно покачване на средната възраст на парламентарната им група. Средната възраст на групата на ДСБ в 40 НС пък е най-високата средна възраст за самостоятелна парламентарна група за времето на българския преход – 52.29 години.

Друга отчетлива тенденция е тази на големите електорални вълни, които са свързани с обновяване и подмладяване на парламентарната институция. Става въпрос за навлизане на нови поколения парламентаристи.

Институцията на държавния глава (1990-2007)

Правят впечатление две отчетливи тенденции. Първата е, въпреки краткия времеви отрязък на съществуване на президентската институция може да се заключи, че имаме намаляване на възрастта на избраните кандидати за Държавен глава. След Тодор Живков няма избран Държавен глава, който да е повече от 60 годишен. Имаме ясно изразен процес на подмладяване на избраните президенти. Отчетливо се откроява една

закономерност. Българските избиратели по време на прехода винаги избират по-млад президент и по-възрастен от него вицепрезидент. Нагласите са отпред да е по-млад, енергичен човек, а зад него да застане по-възрастен, улегнал, по-мъдър вицепрезидент.

ГЛАВА II. ГЕНЕРАЦИОННА ДИНАМИКА В БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИКА (1985 – 2010)

1. ПЪТЯТ КЪМ 10 НОЕМВРИ (ГЕРОНТИЗАЦИЯ И ПОКОЛЕНСКА ДИНАМИКА В БКП (1985 – 1989))

През втората половина на 80-те години ясно изпъква геронтизацията в управленето на България. Подобен процес протича и в останалите източноевропейски страни. Биологичната възраст на дългогодишния пръв ръководител на партията и държавата се оказва сериозна политическа тема в последните години и особено месеци на неговото управление. Неговото поколение, и той самият, остаряват във властта. Докато властта им е стабилна, факторът възраст се приема положително - като опит, мъдрост, солидност. При смяната на политическия контекст ударението рязко се променя и биологичната възраст вече се разглежда като недостатък.

Основната причина за избора на Михаил Горбачов за генерален секретар на КПСС през март 1985 е спешната нужда от биологично-възрастова промяна на ръководството на партията. Крахът на Източният блок започва с биологично-възрастовия и генерационен пробив в КПСС, което реално представлява избирането на Горбачов. Биологично-възрастовият фактор е основният официален аргумент за оставката на Живков на заседанието на ЦК на БКП на 10 ноември 1989 година. Геронтизацията на ръководството на БКП е една, макар и не основна, причина за делегитимирането на тоталитарния режим и предизвикването на социално недоволство (основно сред интелгенцията и младите) в годините, предшестващи началото на демократичните промени в страната.

Технократите на власт

По време на тоталитарния режим в България в ръководството на управляващата Българска комунистическа партия (БКП) има три ясно обособени политически генерации - „сталинска генерация”, „живковистите” и „технократите”. Лидери на третото поколение в БКП, което по-късно организира смяната на Живков, са Андрей Луканов и Петър Младенов. Катализатор на управленските намерения на технократите са и промените в Съветския съюз. Смяната на Живков става възможна - освен поради натрупаните проблеми в страната и общественото и вътрешнопартийно желание за промяна - и поради генерационното разминаване между него и ръководството на КПСС след 1985 година. Влошават се отношенията между Живков – Горбачов. Българският лидер се държи патерналистично към съветския си колега. В същото време диалогът между българските „технократи” и новото съветско ръководство става интензивен, като преминава на приятелско равнище. Те са представители на едно поколение, говорят без преводач, имат сходни биографии. Поколенският фактор се появява и при анализа на един от центровете подготвили смяната на Живков с който технократите са в постоянна връзка – съветското посолство в София. След партийния пленум на 10 ноември *реформаторите* поемат властта в партията и държавата. При избора на ново ръководство на БКП ясно се вижда рязкото подмладяване. Новото ръководство може да се нарече председателство на политическото акме. В началния етап то прави много за разграждането на тоталитарната държава. Лидерите, осъществили първите промени, обаче, много бързо се изхабяват в този наситен със събития период и са изтласкани от реалната политика от нови поколения политици.

Ветераните отново в политиката (процесът на възстановяване на историческите партии)

Динамиката на промените от началото на прехода връща в политиката едно цяло поколение, което е стояла настрана от политическия и обществен живот в страната по времето на тоталитарния режим. То е съставено от биологично стари бивши партийни активисти, представители на разтурени преди десетилетия политически организации. Това е пример за един феномен, рядкост в историята, който може да се дефинира като поколенска политическа инверсия – едно поколение да излиза напред в политиката след по-младите от него (технократите от БКП и родените през 50-те години).

Друг уникален момент от началото на прехода е генерационното струпване в управленския и партиен елит на страната. Това придава специфични характеристики на този исторически момент – ускорена динамика, висока емоционалност, стихийност, голямо идейно разнообразие, дори хаотичност. Причините са генерационният застой и геронтизацията в комунистическата партия. Дълбочината на промените позволява на много млади хора да навлязат в голямата политика. Възрастовите граници на активните участници в политиката от този период се разтварят почти максимално.

Ветераните в началото на промените

В този начален етап на промените важна характеристика на ветераните е, че при тях чувството за страх е много по-малко. Напредналата възраст и статутът им на пенсионери ги лишават от много от зависимостите на средната възраст в условията на тоталитарното общество, а политическият опит от миналото им дава самочувствие и известно предимство. Факт е, че именно те се включват най-дейно, безкористно, решително и всеотдайно в политиката в този начален етап на българския преход.

Непосредствено преди и веднага след 10 ноември 1989 година започват да възстановяват своите стари организации. Технологията на възстановителния процес за всички организации е почти идентична - БЗНС „Никола Петков”, БСДП, Демократическа партия (ДП), Български демократичен форум (БДФ), Радикалдемократическата партия (РДП). Политическите ветерани, до голяма степен, са свързани много силно в емоционален, идеен и личностен план с миналото. Единственото, което свързва старите лидери и организациите им в настоящето, е споделяният антикомунизъм. В текста са разгледани детайлно отношенията им с по-младите поколения, както и създаването на младежките им организации. Анализирани са и предизборната кампания и участието на ветераните в работата на VII ВНС. По аналогичен начин са възстановени историческите партии и в повечето посттоталитарни източноевропейски страни.

ЛИДЕРСТВОТО НА ПРЕХОДА

Поколението на 30-те в преходната власт

Технократите в БКП не са единствените представители на родените през 30-те години, които имат важна роля в политиката на българския преход. След тяхното оттегляне от политическата сцена политици от тяхното биологично-възрастово поколение заемат ключови партийни и/или държавни постове. Най-емблематичните сред тях са първият демократично избран президент – д-р Желю Желев (р.1935), бившият монарх и премиер на страната – Симеон Сакскобурготски (р.1937), лидера на БЗНС Виктор Вълков (1936); един от архитектите на институционалната конструкция на прехода, като основен автор на Юлската конституция от 1991 – Гиньо Ганев (1928) земеделската лидерка Анастасия Мозер (1937); един от основателите на СДС Румен Воденичаров (1938), харизматичният популистски лидер Жорж Ганчев (1939), председателите на Парламента Благовест Сендов (1932) и Йордан Соколов (1933).

В текста се прави сравнение между двамата представители с най-голямо присъствие в българската преходна политиката – Желев и Сакскобурготски. Докато мнозинството политици от тяхното поколение бързо се изхабяват те двамата се съхраняват най-дълго политически.

Важна уговорка е, че те се разглеждат като представители на едно поколение по силата на близката възраст, произход (страна, език), политическа активност в един и същ исторически период. Разбира се не бива да се пренебрегват и различията – особеният статут на Симеон II като монарх, живота му в изгнание, разликите, но и някои важни прилики, в социализацията. Водешо в сравнението, обаче, остава търсенето на приликите, сравняването им на база поколенски аналогии, а не толкова на извеждане на различията между двамата. Общото е недвусмисления генерационен консенус за европейското бъдеще на България. Двамата видни политически представители преливат в сходствата и различията си с поколението на 30-те в БКП. Това, което свързва всички родени през 30-те години в българската политика е социализирането им във времето след края на Втората световна война и 50-те години на ХХ век. Това предопределя *антисталинския* и *либерален* профил на това поколение, заявен недвусмислено от всички негови представители. Именно десталинизацията е изходна точка за политическите им идеи, намерения и действия. Постоянното търсене

на максимално широк политически и обществен консенсус, докато са във властта и по пътя към нея, е ярка тяхна черта.

Ключовият момент за всички са събитията от началото на българския преход. Десети ноември 1989 година може да се определи като политическата бифуркационна точка за тази генерация. Анализът показва, че тази генерация е в зенита на своята политическа кариера през 90-те години на XX век. Единственото изключение е Симеон Втори, който участва в управлението на страната през първото десетилетие на XXI век, наред с по-младите генерации в българската политика. Приключването на мандата на оглавяваното от него правителство (2005) и загубата на изборите на Тройната коалиция (2009) бележи фактическия край на това поколение в българската преходна политика и управлението на страната.

Граничното поколение (Родените през 50-те години начело на държавата)

Генерационното струпване от началото на прехода извежда на преден план и едно изцяло ново поколение в българската политика. Данните в глава първа за средновъзрастните стойности на българския политически елит показваха, че то е съставено от родени в края на 40-те и основно през 50-те години на XX век. През втората половина на прехода в политическия елит навлизат и родени от началото до средата на 60-те години на XX век. Това поколение дава мнозинството от лидерите, които формират ядрото на преходния политически елит. Именно те изтласкват или заменят (в различни вариации) поколенията на технократите и на ветераните от историческите партии. Неговите представители заемат ключови постове на всички управленски нива в държавата, както в политическите институции, така и в партийната ѝ система. Тогава са родени повечето премиери, президенти, вицепремиери, министри, народни представители, партийни лидери. Въпреки че те варират в своите политически идеи, управленски визии, професионални кариери, геополитически ориентации и образование преходните лидери имат и някои общи, базови характеристики.

На първо място те са на близка биологична възраст. Заемат важни постове в управлението или в партийната система в своята късна младост и най-вече в своето акме. В този смисъл при тях времето на прехода съвпада със зрелостта като време на реализираните възможности. На второ място имат общи генерационни моменти произлизащи от биографичния им житейски път. Поколението на 50-те е социализирано в идеологически изградената образователна система на тоталитарния

режим. В огромното си мнозинство те са добре интегрирани в социално-икономическите структури на държавата, имат своите възходящи професионални кариери и в никакъв случай не са нуждаещи се, отхвърлени, маргинализирани, репресирани. Това е важна разлика от поколението на ветераните от историческите партии. Същевременно те не са и част от управляващия елит, от номенклатурата на властта до 10 ноември 1989 година, което пък ги отличава от поколението на родените през 30-те години в БКП, чиито представители управляват страната преди тях.

Филип Димитров и Жан Виденов (сблъсъкът с реалността)

Двамата млади лидери застават начело на политическите си формации, стават премиери на страната и се оттеглят от голямата политика на почти на една и съща възраст. Сходствата между двамата не са само възрастови, но и като политика, възприемане на света, много общи черти, аналогична политическа съдба, общи конфликти. Много млади поемат големи отговорности, както за ръководството на партиите си, така и за управлението на страната. Една от съществените причини за издигането на Филип Димитров и Жан Виденов за лидери на двете най-големи партии и впоследствие и премиери *е именно биологичната им възраст.*

Анализът на развитието на двамата потвърждава авторовата хипотеза, че подценяването на политикобиологичните фактори в политиката води до допускане на грешки. Младостта и липсата на опит у младите лидери, в известен смисъл, създава чувство на несигурност. Много често и двамата да определяни като романтици, иделисти, политически донкихотовци. Загубата на подкрепа в собствената партия е част от биографията на двамата млади лидери. Анализът на социалистическото управление при Виденов е пример за един от редките моменти в историята при който статуквото се олицетворява от младостта, а желанието за промяна от старостта. Най-младият премиер в българската история остава етикетирани като лидер на реставраторски режим. И двамата могат да се определят като ювентопозитивисти. Участват и подпомагат създаването на младежките организации на своите формации, които до последно ги подкрепят. Изводите, които могат да бъдат направени са, че младите лидери не се съобразяват в достатъчна степен с реалностите в политиката, липсва им прагматизмът на акмето. Никой от двамата не изкарва пълен управленски мандат. Според духа на времето, двамата „залитат“ към *прекалената* свобода (Димитров) и *прекаления* етатизъм (Виденов).

Ахмед Доган (прагматизмът на консервираната младост)

Ахмед Доган е единственият български политик, който запазва поста си на партиен лидер и председател на парламентарна група за времето на целия преход. Съществена разлика между младите лидери и Доган е и факта, че последният търси реализация за себе си и за интересите на водената от него партия в центъра на политическата координата. Позиция, която му позволява да реализира водещия принцип в политическата си философия – прагматизмът. Лидерът на ДПС остава последователен в идеите си за романтизма, центризма и прагматизма в политиката. Отделя специално внимание на младежта и нейното партийно-политическо развитие. Лансира млади хора по време на целия преход. На базата на сравнение с Виденов и Димитров се вижда, че младите лидери дават шанс за развитие на свои връстници или по-млади от себе си поколения. МДПС е най-голяма и стабилна младежка политическа организация за времето на целия преход. Патриархалността и институционалността са водещи принципи в начина на функциониране на ДПС. Потвърди се авторовата хипотеза, че реалният политически наследник на политическата традиция на БКП и персонално на Живков са изграденото и управлявано по техен образ и подобие Движение за права и свободи. Лидерът на партията представлява интерес за темата и с постоянната саморефлексия върху своето възрастово и поколенско развитие, която прави по време на целия преход.

Иван Костов и Георги Първанов (прагматизмът на биологичното и политическо акме)

Изборът на Иван Костов начело на СДС и на Георги Първанов на БСП бележи края на романтиците в реалната политиката на България. Напред излиза нова политическа генерация, която се отличава с по-голям прагматизъм и реализъм. Това е важна разлика с младостта – акмето е по-премерено, не прибързва, рационалността е водеща пред емоцията. В началото на промените нейните представители са във втория ешелон на политиката. Проевропейската линия, по която трябва да се развива страната, е консенсусна, последователна и дори в известна степен фетишизирана като идея за тази генерация. Авторът анализира и компромисите, които неизбежно трябва да се правят при всяка политиката, която е извела на преден план принципите на прагматизма. Политиците в зряла възраст постоянно демонстрират високо самочувствие, внушават

опитност. В отношението към младежта сред тази генерация надделяват личностните, а не групови характеристики. Разгледани са отношенията им с МСДС и БСМ. При Костов се наблюдават патерналистични и ювентоскептични нагласи към по-младите поколения, докато при Първанов те не са толкова ясно различни.

Сергей Станишев (социобиологичната рулетка в края на прехода - полуграничното поколение)

Сергей Станишев е от последното поколение политици на прехода, които може да обозначим като полу-граничните. Те са родени основно през 60-те години на ХХ век (1962 - 1972). Това е последната генерация млади хора изцяло социализирани по време на тоталитарното управление, но само в рамките на Димитровския комсомол. Общите техни характеристики са, че са по-модерни, необременени с миналото. Отличават се с икономически прагматизъм. Говорят чужди езици, повечето са завършили езикови гимназии. Образовани са на Запад. Добре ситуирани са фамилно в тоталитарната държава. Получават т.нар. летящ старт - стават партийни лидери, министри, народни представители. Излизат напред в политиката в началото на ХХІ век.

Лидерството на тройната коалиция по същество е генерационно струпване, но урегулирано – *поколенски триумвират*. В този смисъл управлението на Станишев, не може да бъде еднозначно определено като управление на млад лидер. Подобно на своите предшественици (Димитров, Виденов) за Станишев съставянето на правителството и завършването на управленския мандат имат много висока цена. Водената от него партия постига на ниския си изборен резултат за времето на целия преход.

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПЕНСИОНЕРИ (ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ТРЕТАТА ВЪЗРАСТ)

Въпросът за връзката между политиката и представителите на третата възраст става все по важен в контекста на съвременността и нови социално-икономически, технологични и медицински реалности. Под политически пенсионери в текста се разбира представители на третата възраст, които през някакъв период от живота си са се занимавали активно с обществено-политическа дейност и са заемали високи постове в партийната система и/или в управлението на страната.

Основните изводи, които могат да бъде направени са, че заниманието с обществено-политическа дейност от младежка възраст води до траен интерес към политиката, който най-често продължава през целия съзнателен живот. На второ място той формира у индивида навици и интереси, които оказват положително влияние върху естествения процес на стареене, като дори способстват за увеличаване на продължителността на живота и достигане на дълголетие. Това важи в най-голяма степен за психологическите измерения на остаряването. Запазеният интерес към политиката съхранява по-дълго паметта, поддържа психиката, тонуса, жизнелюбието, самодисциплината, хигиенните навици, социалните контакти, комуникацията между поколенията. Именно това са едни от най-важните компоненти за дълъг живот, активна и пълноценна старост.

ГЛАВА III. МЛАДЕЖТА В ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЦЕСИ НА ПРЕХОДНОТО ВРЕМЕ

Младежта в навечерието демократичните промени

В отношенията БКП – ДКМС има ясно изразен патернализъм. По време на целия период на управление на комунистическата партия политически организираната младеж е под нейния постоянен контрол и е своеобразен кадрови „резервоар” за партийни кадри. След БКП ДКМС е най-важната обществена организация в държавата, която формира много от ръководните кадри на партията. Започналата в началото на 80-те обща криза на социалистическата система се отразява чувствително върху младите поколения. Стига се до конфликт между младежта и тоталитарното управление. Перестроечните процеси на Горбачов повлияват особено силно голяма част от студентите.

В началните години на изграждане на държавния социализъм той импонира на голяма част от младежта с динамизма и идеите си за радикално ново начало. Постепенно между партията и младите се получава разминаване. През 80-те години комунистическото управление започва да ги отблъсква с многословността, постоянните ограничения, тромавостта на всички нива, бюрократизма, кадровия застой, натрупаните социални и икономически проблеми, вътрешния разпад на системата.

Изводът, който може да се направи, че гореизброените негативни тенденции предпоставят участието на младите не само в политическите, но и в социално-икономическите процеси от началото на прехода. Натрупаното желание за промяна до голяма степен предопределя младежкото политическо участие в кризисните политически моменти в посткомунистическия период. Отрицателните явления сред определени групи от младежта оформят тяхното поведение и нагласи в изграждането на демократична България.

Важен извод е свързан с младежките неформални групи – клубове, течения в изкуството. Тяхната поява и разпространение е индикатор за приближаването на преломна епоха в политиката.

Младежкото политическо участие

В тази част, освен централния фокус – протестното политическо участие на младите, са разгледани и въпроси неразривно свързани с младежта на прехода: младежките политически организации, Националният младежки съвет, програмите на основните политически партии, държавните институции отговарящи за младежта.

При ускорена обществена динамика младите най-често се превръщат в авангард. В конфронтационни моменти младежта често излиза напред в политическите и социални процеси. На два пъти по време на българския преход се наблюдава мащабен ювентизационен натиск за политическа промяна – през 1990/91 и през 1997 година. Младите хора в тези два периода играят важна роля за осъществяване смяната на властта – организират протести, стачки, окупации. Студентите съставляват най-активната част в тези процеси. Първите преходни години са време на политическа еуфория. Много млади хора се включват в различни опозиционни политически партии по идейни подбуди, по силата на семейна традиция, а някои разбира се водени от чисто кариерни съображения. Родените през 70-те години са първата неидеологически формирана от тоталитарния режим младежка група. Генерацията на протестиращите (студенти и ученици) през 1990 и тази през 1997 е различна. Мнозинството са на възраст между 18 и 24 години. Следователно може да приемем, че студентската младеж през 1990 г. е родена основно във времето между 1966 и 1972 година. Докато протестиращите студенти през 1997 г. са родени основно в отрязъка 1973 – 1979 година. Съществена разлика между двете групи е, че при втората по-голяма част не са членували в комсомола, социализирани са частично от образователната система на

тоталитарния режим. И двата времеви отрязъка се отличават със свръхполитизация, свръхучастие, обществена поляризация, еуфоричност. Протестните действия се различават като профил на участниците, като степен на ангажираност и като масовост. Безспорно младите през зимата на '97 са много повече, както като относителен брой, спрямо своите връсници седем години по-рано, така и спрямо възрастните участници. Важно е да се подчертае, че младежките протести през '97 изиграват двойна роля. Младите изместват лумпените. Цивилизоват протеста. Предпоставка за по-масираното младежко недоволство през 1997 година следва да се търси в количествената и качествена промяна във системата на висшето образование в страната. От 1990 до 1997 г. се появяват много нови висши училища. В първия период (1990) имаме ясно изразена студентска организация със собствени лидери, която се опитва да оглави младежкото недоволство. През 1997 фактически няма ясно изразено и публично припознато лидерство на протестиращите студенти. Комуникационните канали за двете генерации са различни. Скоростта на информационните потоци през 1996 – 1997 е много по-висока и те са много по-независими. Борбата на младите през 1990 е основно за *свобода* – свободни избори, свобода на словото, свободен пазар, свободно пътуване, деидеологизация на учебния процес. Исканията изведени на преден план са свързани с граждански, демократични и религиозни права, демократизация През 1997 година в дневния ред на обществото водеща вече е социално-икономическата, а не гражданско-личностната тема. Българските младежи са в много по-голяма степен прозападно ориентирани в сравнение с останалите възрастови групи в България, отличават се с висок *евроентузиазъм*. При двата протеста младите застават на ясни антиправителствени позиции. И двата кабинета обект на тяхното недоволство са оглавявани от БСП. В този смисъл априори се приема, че опозицията е на страната на младите. СДС на два пъти получава масиран ювентизационен кредит на доверие, който разпилява.

Опити за създаване на национален младежки съвет

Поради разпада на повечето политически младежки организации, липсата на значими обществено ангажирани младежки неправителствени организации (национално представени), отсъствието на силни религиозни младежки формирования (каквото е европейският опит), кадровата криза на младежките организации, социалната пасивността на младежта като цяло, липсата на диалогичност и зрялост,

наличието на ниска политическа култура и ред други причини са предпоставки за неуспеха за създаване на институцията - Национален младежки съвет в България. Поради гореизброените фактори в близките години не се очертава създаването на легитимен и реално функциониращ подобен орган.

Институциите за младежта

Една от основните причини за младежкото организационно отчуждение и провали за създаване на функциониращ Национален младежки съвет е и институционалната нестабилност, която се характеризира с постоянни промени на статута и целите на органа отговарящ за политиката към младите. За политическите субекти у нас младежта често аргіогі е обвързвана със спорта и образователната система. За времето от 1992 до 2009 г. година държавният орган отговарящ за младежката политика 10 (десет) пъти коренно сменя структурата и името си. Хаосът и липсата на визия сред политическия елит по отношение на младежта оказват негативен ефект върху цялостната младежка политика в страната и е допълнителен фактор за скъсване на връзката между политиката на държавата и младежта. Анализът показва, че младежта остава далеч назад в управленските приоритети при реалното упражняване на властта.

Програми на политическите партии

Младежта става фактор в партийните програми след 1997 година. Тогава се осъзнава като самостоятелен политически ресурс. След изборите през 2001 година партийната система навлиза в качествено нов етап на своето програмно развитие по отношение на младежката проблематика. При сравнение на предизборните програми през 90-те години и в първите години на XXI век. тези разлики се виждат много ясно. По време на прехода се наблюдава липса на партийна последователност в политиката по отношение на младежта.

Младежки политически организации по време на българския преход

Първата половина на преходът се характеризира със своеобразен вакуум по отношение на младежки политически субекти. Младежкото организационно

изграждане и по-сериозно представителство идва след заявената политическа воля за присъединяване на страната към Европейския съюз през втората половина на 90-те години. Започва създаването на младежки политически формации, като модел на наложена европейска практика. Партийният патернализъм продължава да съществува в основните политически формации. Партийните елити често виждат в младежките организации конкуренция за партийни постове и избираеми места в партийните листи. Младежката организация е част от битката за влияние вътре в голямата партия. Основен показател за нарушена вътрешнопартийна комуникация е използването на медийното пространство за осъществяването ѝ. Критерий за степента на виталност на една младежка организация е дейността ѝ, когато партията е в опозиция. Във време на подем членската маса расте, а при криза пада драстично. Рекрутирането на нови членове най-често става на поколенски принцип. При изследване на проблема за младежките организации и техните лидери се открие една интересна закономерност. По-младите, които са част от дадено политическо тяло (партия, институция) често придобиват чертите на доминиращото политическо поколение, въпреки че биологично-възрастово принадлежат към следващото. Българската младеж се включва в събитията, когато промените вече са започнали на политическо ниво. Тя не провокира изначално сама политически промени. Въпреки младежкия бунт от 1997 година преходната младеж като цяло изостава от събитията. Протестите през '97 сами по себе си са историческо закъснение. Младите българи са по-пасивни, по-инертни политически спрямо останалите източноевропейски страни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Работата върху поставената тема потвърди изходната хипотеза, че генерационните и биологично-възрастови фактори са определящи за конструирането на преходния политически процес. Основната цел може да се разглежда като осъществена след решаването на поставените в началото на задачи. В заключението е направен, обзор на основните автори приноси синтезирани в рамките на направените изводи.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

Приноси с теоретичен характер

Въвеждане на темата в българската политическа наука и дефиниране на нов клон на политологията- възрастова политология

Извеждане на собствено определение за политическо поколение и дефиниране на политическите поколения на прехода

Дълбочинни интервюта с 41 участници в политическите събития на прехода

Генерационен и възрастов анализ и сравнение на основните държавни институции по време на прехода (парламент, президент, министерски съвет).

Конкретно изследване на възрастта в българската политика по време на прехода

Приноси с практичен характер

Получените, в резултат на изследването данни, са приложими за политически анализи, теоретични разработки, елементи от предизборни кампании, избор на кандидати за политически постове, анализ на генерационни отношения в държавни институции и политически субекти.

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА В ПЕРИОДА НА РАБОТАТА ВЪРХУ НЕЯ

„Пенсионерите, занимавали се с политическа дейност, и остаряването (1990-2010)”, сп. Население, изд. на Центъра за изследване на населението, БАН, кн.1-2/2010, София, с. 161-176

„Семейните ценности пред предизвикателствата на новата дискриминационност”, сб. „Демографската катастрофа”, изд. Ахат, Русе, 2010, с. 203 – 209

“Bulgarian transition: generational discourse”, Теме, 2/2010, изданје университет у Нишу, Сърбия, с.463 - 478

„Младежта в навечерието на демократичните промени – проблемите като отправна точка към специфични поколенски черти на българския преход”, сп. Минало, кн. 2/ 2010, София, с. 77-87

„Възрастта на лидера”, сп. Понеделник, кн.9/10, София, 2009, с. 85-92